

IDENTITATE ȘI ADEVĂR LA SALMAN RUSHDIE

Adrian NIȚĂ¹

Abstract: *The paper analyzes the signs of the age of the spirit in the work The Satanic Verses, by Salman Rushdie, with a particular emphasis on the membranes of identity, the truth and the spiritual experiences through which the characters of this work are led. From the perspective of the multiple layers of meanings, in other words, from the perspective of the membranes of understanding, the world in Rushdie's sense is a set of dream membranes and reality membranes, of membranes of good and membranes of evil, which intertwine, sometimes it moves in harmony, sometimes in dissonance, but in which there is always room for love.*

Keywords: *Filosofie și literatură, identitate, adevăr, lume, spirit, spiritualitate, Rushdie.*

Recentul² atentat asupra lui Salman Rushdie arată nevoia epocii noastre de înțelegere și armonie, adică de spirit.³ Nici obscurantismul, nici fanatismul sau extremismul nu sunt soluțiile pentru problemele secolului nostru, după cum nici scientismul, argumentele și calculele seci nu pot rezolva problemele complexe legate de democrație, încălzirea globală, diferențele religioase etc. Deși, nu islamul l-a atacat pe Rushdie⁴, ci un criminal ce are nevoie să suporte consecințele juridice ale acțiunii sale, discuția despre „cazul Rushdie” revine în atenția opiniei publice mondiale. Înclin să cred că mulți din criticii lui Rushdie și, în special, ai cărții sale *Versetele satanice*, nu au depus vreun efort să citească și să înțeleagă această carte, mai ales că este nevoie de a se trece dincolo de sensurile literale, înspre cele spirituale. Faptul că apariția cărții a determinat proteste, începând cu islamiiștii din Marea Brita-

¹ "Constantin Radulescu-Motru" Institute of Philosophy and Psychology, Bucharest; "Stefan cel Mare" University, Suceava, Romania.

² Lucrarea a fost realizată în cadrul grantului *Abordarea epistemologică a dezvoltării personale și a educației pentru societate: de la strategiile transdisciplinare la finalitățile pragmatice ale societății actuale din Republica Moldova*; cifru 20.80009.1606.08.

³ Salman Rushdie (n. în 1947), scriitor de limbă engleză născut la Bombay; dintre lucrări, amintim: *Grimus* (1975; Polirom, 2008); *Copiii din miez de noapte* (1981; Polirom, 2005), *Rușinea* (1983, Polirom, 2001), *Versetele satanice* (1988; Polirom, 2007), *Harun și Marea de Povești* (1990; Polirom, 2003), *Ultimul suspin al Maurului* (1995; Polirom, 2002), *Pământul de sub tălpile ei* (1999; Polirom, 2003), *Furie* (2001; Polirom, 2012), *Shalimar clovnul* (2005; Polirom, 2006), *Seducătoarea din Florența* (2008; Polirom, 2009), *Luka și focul vieții* (2010; Polirom, 2010), *Doi ani, opt luni și douăzeci și opt de nopți* (2015; Polirom, 2015), *Casa Golden* (2017; Polirom, 2017) etc.

⁴ Mahmudul Hasan, „Islam or Muslims didn't attack Salman Rushdie, a criminal did”, *New Straits Times*, 17 august 2022, linc:

<https://www.nst.com.my/opinion/columnists/2022/08/823139/islam-or-muslims-didnt-attack-salman-rushdie-criminal-did>.

nie, continuând cu cei din India, Pakistan sau alte țări cu populație musulmană, faptul că s-a dat o condamnare la moarte (fatwa)⁵ arată, în opinia mea, lipsă de înțelegere, fugă de dialog și, mai ales, refugiu în violență. Numai o societate închisă, o comunitate ce refuză înțelegerea celuilalt poate considera că violența și omorul sunt soluții pentru ceea ce s-a scris în cartea lui Rushdie.

Nu voi discuta în acest capitol aspectele politice sau teologice ale cazului – parcurgerea literaturii din domeniu poate arăta o imagine detaliată, ci mă voi limita la considerații filosofice aflate, în special, în legătură cu tema cercetării de față – semnele epocii spiritului în literatura începutului de secol. Din perspective metateoretice, un prim semn este tocmai nevoia de înțelegere de care este plin cazul Rushdie – cum a fost și cazul Hebdoo etc, în care, motivate de libertatea de opinie din spațiul european, islamiști extremiști au înțeles să răspundă cu focuri de armă la un desen, o idee sau o carte. Toate acestea au condus la creșterea tensiunilor anti-islam, după cum, în mediul islamic, au condus la noi escaladări ale urii față de occident, față de celălalt, față de diferit.

Omenirea nu de ură și omor are nevoie dacă vrea să prindă secolul 22, ci de înțelegere și armonie. Atunci când o masă critică de populație va înțelege că e nevoie de spirit, de a-l înțelege pe celălalt, ce este diferit de tine, vom putea avea bune speranțe că asemenea conflicte ce ajung la crimă, omor, atentate sau centuri de dinamită aparțin unui trecut întunecat al omenirii.

1. Straturile identității

Tematica identității este, în interpretarea mea, centrală la Rushdie; atât în *Casa Golden* sau *Ultimul suspin al Maurului*, dar mai ales în *Versetele satanice*, meditația cu privire la identitate este impresionantă. Mă voi limita în acest capitol la *Versetele satanice*, deoarece, altfel, ar însemna să măresc foarte mult spațiul dedicat literaturii lui Rushdie. Romanul este valoros pentru problema identității din mai multe perspective. În primul rând, identitatea se pune în contextul migrației. Cel care alege să plece din locul în care se naște (emigrantul) aduce cu el o lume întreagă, pe care, de regulă, este greu să o țină ascunsă, oarecum legată, ca să nu se manifeste. Locul unde ajunge, țara care îl primește (devenind imigrant) aduce cu sine o altă lume. Cele două lumi, aflate când în armonie, când în conflict, se vor intersecta permanent, iar migrantul trăiește fie în una, fie în alta, va dori să o elimine pe prima, dar

⁵ Condamnarea a fost dată de ayatollahul Khomeini, în anul 1989. Pentru detalii, vezi: Misbah Rashid, „Blasphemy of Salman Rushdie and shifting legal discourse in India”, in *Contemporary Islam*, <https://doi.org/10.1007/s11562-019-00435-w>; Oscar Perez de la Fuente, „Blasphemy as a thick concept”, in *The Age of Human Rights Journal*, 14 (June 2020), pp. 37-62, DOI: 10.17561/tahrj.v14.5477; Seyddin Kara, „Between Salman Rushdie and Ayatollah Khomeini: Kalim Siddiqui and Political Islam in Britain in the Last Quarter of the 20th Century”, 2017 Hartford Seminary, DOI: 10.1111/muwo.12195 ș.a.

va găsi mereu deficiențe în lumea adoptivă și așa mai departe, până la finalul vieții.

Există, în al doilea rând, câteva membrane ce îl leagă pe Rushdie atât de literatura unor mari romancieri (Marchez, Bulgakov etc) dar și de o parte din autorii discutați de mine în *Membranele înțelegerii*. Am discutat, la Marias, de identitatea difuză a unui personaj, la Pamuk despre identitatea ascunsă a unui miniaturist progresist ucigaș, la Houellebecq, despre identitatea omului în epoca de final a rațiunii, la Bogdan Suceavă, despre identitatea unei ființe informatice. De data aceasta, cu Rushdie, avem de-a face cu identitate multiplă, astfel încât provocarea de a aborda identitatea este foarte mare.

Fără a povesti romanul, ca să provoc pe cititor să citească cartea lui Rushdie, voi spune câteva cuvinte despre personajele principale: Gibreel Farishta și Saladin Chamcha. Cartea începe genial, cu căderea lor din cer, adică din avionul ce a explodat, și cu cuvintele „ca să renaști, mai întâi trebuie să mori”⁶, în timp ce Farishta fredonează un celebru refren din filmul *Vagabondul*. Farishta era actor: a interpretat numeroase zeități, crescut cu credința în reîncarnare, îngeri, demoni, djinn-i. „A crescut crezând în Dumnezeu, îngeri, demoni, duhuri rele și *djinn-i* la fel de firesc ca și când ar fi fost vorba de căruțe trase de boi sau stâlpi de iluminat și era convins că nu zărise niciodată o fantomă doar din pricina unui handicap de vedere.”⁷ Născut sub numele de Ismail Najmuddin, în Poona britanică, pe vremea când imperiul se destrăma,⁸ el „s-a transformat” în Gibreel Farishta⁹, adică un actor de mâna a doua¹⁰, deși era plin de iubire. Are o boală misterioasă care aproape îl ucide, iar după ce își revine este complet schimbat - în sensul că își pierde credința. Dorind să dovedească inexistența lui Dumnezeu, și așteptând să fie trăznit, mănâncă carne de porc.¹¹ Putem spune astfel că, de două ori, a murit și a renăscut.¹²

Saladin Chamcha este un actor de voci. Cu talent deosebit la imitarea vocilor, a crescut departe de tatăl său, astfel încât „trăiește fără vreun Dumnezeu”.¹³ Disprețul, din vocea tatălui – subliniez, vocea, îl face să se îndepărteze definitiv și, simultan, îl marchează definitiv.¹⁴ Supraviețuind căderii, Saladin se transformă treptat într-un fel de diavol: îi cresc coarne, copite și coadă.¹⁵

⁶ Rushdie, *Versetele satanice* (1988), trad de Dana Crăciun, Polirom, Iași, 2017, p. 11.

⁷ *Ibidem*, p. 33.

⁸ *Ibidem*, p. 27.

⁹ *Ibidem*, p. 34.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 34-35.

¹¹ *Ibidem*, p. 42.

¹² *Ibidem*, p. 44.

¹³ *Ibidem*, p. 56.

¹⁴ *Ibidem*, p. 58.

¹⁵ *Ibidem*, p. 192.

Spre deosebire de el, Farishta primește tot felul de semne care să-l facă să înțeleagă că misiunea lui este de a fi arhanghel. Dar el este sceptic, apoi refuză, apoi primește semne încât în cele din urmă înțelege adevărul. Unul din episoadele hotărâtoare este discuția purtată cu Atotputernicul, ce amintește de discuția îngerului cu Maria, din *Evangelia după Isus*, de Saramago, ce îi spune, pe un ton glumeț și supărat „Ne cam pierdem răbdarea cu tine, Gibreel Farishta. Destul te-ai îndoit de Noi.”¹⁶ I se reproșează trândăveala și i se arată că nu a fost smuls din cer ca să umble după femei. „Ideea este că s-a terminat cu trândăveala. Ai vrut semne clare ale existenței Noastre? Ți-am umplut visele cu Revelația, în care a fost clarificată nu numai natura Noastră, ci și a ta. Dar te-ai împotrivit, ai luptat împotriva fiecărui somn în care Noi te trezeam. Teama ta de adevăr Ne-a obligat să Ne exprimăm astfel în reședința acestei femei și la o oră înaintată din noapte, ceea ce implică un oarecare dernaj personal. E timpul să te aduni.”¹⁷ Înțelegând și acceptând această identitate, Farishta e decis să facă bine, să restrângă granițele răului,¹⁸ mai ales că vede cum orașul său adoptiv, Londra, este plin de rele.

Oarecum asemănător, și Chamcha refuză inițial identitatea; nu se consideră pe sine rău, astfel că nu înțelege de ce este pedepsit în acest fel.¹⁹ Ce este interesant este că în jurul său se observă schimbări morale rele, deși prietenii care îl găzduiesc dau dovadă de multă înțelegere.²⁰ Dar, restul lumii, strada, cartierul, orașul devin tot mai furioase, tot mai violente.

Procesul lăuntric de preschimbare este îndelungat și la Chamcha – cam în același timp cu asumarea identității de către Farishta are loc și acceptarea identității lui Chamcha: „În plus, amărăciune și ură – toate lucrurile alea grosolane. Își va asuma noul sine. Va fi ceea ce devenise: zgomotos, puturos, hidos, supradimensional, grotesc, inuman, puternic. Avea senzația că i-ar fi fost suficient un singur deget ca să răstoarne turlele de biserici cu forța care creștea în el – furia, furia, furia. Puteri.

Căuta pe cineva pe care să poată da vina. Și el visa – și exista în visele lui o formă, o față ce plutea din ce în ce mai aproape, încă spectrală, încă neclară, dar într-o zi, cât de curând, va putea să îi spună pe nume.

Sunt ceea ce sunt, s-a resemnat el.

*Supunere.”*²¹

Identitatea devine acum extrem de provocatoare: Farishta (dar și Chamcha) este prezent în mai multe locuri simultan; în prezent, în lumea noastră, îl vedem și

¹⁶ *Ibidem*, p. 384.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 393.

¹⁹ *Ibidem*, p. 306.

²⁰ *Ibidem*, p. 346

²¹ *Ibidem*. Despre „supunere” – ca semnificație principală a termenului „islam” – vezi și Michel Houellebecq, *Supunere* (2015), *ed. cit.*, pp. 256-257.

acasă și pe stradă, și la Londra și în alt loc. Mai mult, poate să călătorească în timp, căci îl vedem în timpuri diferite, ba din trecut, ba din prezent. Cum să înțelegem această identitate multiplă?

Să observăm pentru început că Farishta are mai multe straturi ca și cum rolurile pe care le joacă în filme ar produce instantaneu realitatea lumii. Măștile pe care le pune îl conduc într-o lume sau alta, astfel că din acest punct de vedere identitatea lui ar fi dată chiar de aceste măști. Am văzut la Franz o idee asemănătoare cu straturile costumelor lui Mamani. Dar Rushdie duce această idee mai departe, dat fiind că Farishta are identitate multiplă.

Am fi tentați să facem o analogie cu palatul destinelor, din *Teodiceea* lui Leibniz – ca să vedem dacă nu cumva putem înțelege identitatea în sensul lui Leibniz. În *Teodicee* îl vedem pe Sextus că merge în lumea w_1 la Roma, face rele și este pedepsit și izgonit; în w_2 merge în Tracia, găsește o comoară și ajunge bogat; în w_3 merge într-un oaraș asămănător Corintului etc. Sextus este prezent în fiecare lume posibilă. Există însă o deosebire uriașă: timpul în care trăiește în aceste lumi este limitat, liniar și întins de la t_i la t_n din timpul total al lumii respective. Or, Farishta, dacă am prelungi povestea lui Leibniz, ar fi în w_1 și în timpul t_i și în t_j , t_k ... t_n . Pentru Sextus, această situație nu este posibilă.

Să reținem acest aspect, legat de spațiu și de timp, și să vedem dacă nu cumva identitatea lui Farishta este așa cum propune Pulman în *Materiile întunecate*.²² Aici există câteva personaje (Lyse, Will, Roger etc) ce au posibilitatea de a trece dintr-o lume în alta: cu ajutorul unui cuțit special, pot face o tăietură în membranele lumii, iar prin acest rost pot pătrunde în altă lume. În ce privește identitatea, este evident că trecând din w_1 în w_2 , Lyra va fi prezentă numai în w_2 (și va lipsi din w_1). Deci, a călători prin lumi posibile este, în acest caz, asemănătoare cu a călători în spațiu, dar nu a călători în timp.

Pe baza ideilor de discontinuitate, spațiu și timp, se poate aborda identitatea în sensul că este nevoie de o teorie ce are ca fundal spațiul și timpul discontinuu, neomogen, ramificat, adică o teorie non-standard a timpului și spațiului.²³

Ca om, Farishta se deplasează dintr-un loc în altul și, în același timp, el parcurge acel spațiu în anumite intervale de timp. Cu alte cuvinte, ar fi imposibil să fie în două puncte diferite ale spațiului în unul și același interval de timp.

În schimb, ca spirit, Farishta are o libertate mai mare: poate fi și la Londra, și în India, și în alte părți în același timp. De asemenea, ar putea fi în mai multe timpuri, putând trece înainte și înapoi, din trecut în prezent și viitor, din viitor în prezent și trecut după cum dorește.

²² Philip Pullman, *Materiile întunecate*, vol. 1, *Luminile nordului*, trad Iulia Arsintescu, București, Arthur, 2020; vol 2, *Pummalul tăinuit*, trad Iulia Arsintescu, București, Arthur, 2016; vol 3, *Oceanul de ambră*, trad Iulia Arsintescu, București, Arthur, 2020.

²³ Vezi Robin Le Poidevin, Murray MacBeath (eds.), *The philosophy of Time*, Oxford, Oxford University Press, 1993.

A fi etern ar însemna a fi în afara timpului așa cum este cunoscut de noi, oamenii (continuu, omogen, neramificat, uniform etc). Putem lua, de exemplu, trăsătura liniar-circular: este evident că Farishta se poate deplasa în orice direcție temporală dacă timpul ar fi circular; călătoria în timp ar fi astfel posibilă. Tot la fel, după trăsătura non-ramificat – ramificat, am putea să îl vedem pe Farishta într-o lume la un anumit timp (t_2) și simultan în altă lume (tot la t_2), având în vedere ramificarea timpului.

Reținem și ideea discontinuității și abordăm identitatea într-o manieră diferită. În *Ierarhia cerească*, Dionisie Pseudo-Areopagitul prezintă ierarhiile cerești în felul următor: la un prim nivel există serafimi, heruvimi și tronuri; ierarhia mijlocie conține stăpâniri, puteri și domnii; ierarhia ultimă conține începători, arhangheli și îngeri. Aflat în poziție mijlocie, arhanghelul „comunică” atât cu începătorii, cât și cu îngerii. Arhanghelul unește pe îngeri, comunică cu ei prin faptul că au rol de „tălmăcitori”.²⁴

Ca tălmăci, adică descifrator de înțelesuri, Farishta primește de la Creator sensurile pe care le transmite mai departe oamenilor. Unul din sensuri, poate cel mai important, este legat de nevoia de dezambiguizare morală a locuitorilor orașului. Farishta vrea să îi ajute să realizeze răul în care trăiesc și astfel să înceapă să ducă o viață bună.²⁵ Își asumă identitatea de arhanghel, vrea să fie mesagerul și tălmăciul divinității, astfel încât granițele răului să fie cât mai restrânse.²⁶ Il vedem într-o acțiune la metrou, apoi, „lepădând ultimele urme ale umanității sale”, îl vedem decis să se arate englezilor „în toată măreția sa” pentru ca londonezii să se înfricoșeze și să se căiască pentru păcatele lor.²⁷ Nu are succes, din păcate; apare pe stradă și este lovit de mașini; numai o minune a făcut să rămână întreg.²⁸

Farishta este, există, deci are identitate în sensul că este ceea ce spune că este. În acord cu Ricoeur, această identitate narativă are condiții de posibilitate în acord cu planul descriptiv și normativ.²⁹

Rolul imaginației și visului sunt fundamentale pentru construcția lui Rushdie. Vedem cum, la acțiunea de pe scenă, este suficient ca el să își imagineze că zboară și se poate ridica în văzduh. Repetă replica „Numele meu este Gibreel Farishta și m-am întors” ca și când ar fi auzită în ambele lumi, cu înțelesuri diferite în fiecare dintre ele.³⁰ Într-o lume îl vedem asaltat de simpatizanți, în alta îl vedem

²⁴ Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Ierarhia cerească*, trad Cicerone Iordăchescu, Institutul European, Iași, 1994, pp. 52-53.

²⁵ Rushdie, *Versetele satanice*, ed. cit., pp. 393-407.

²⁶ *Ibidem*, p. 397.

²⁷ *Ibidem*, p. 405.

²⁸ *Ibidem*, p. 407.

²⁹ Ricoeur, *Sinele ca un altul*, ed. cit., cap VI.

³⁰ Rushdie, *Versetele satanice*, ed. cit., pp. 423-424.

cum zboară, prin levitație, dispărând „în văzduh propulsat de propriul său abur”.³¹

Farishta ar fi vrut ca englezii să aibă prietenia și deschiderea indienilor, adică să nu fie atât de reci, nici atât de neclari moral. Decis să „tropicalizeze” englezii, dat fiind faptul că este convins că ambiguitatea lor morală este determinată de cauze meteorologice, Farishta începe să acționeze pentru a îndrepta acest rău.³²

Visul, această membrană esențială a lumii, îl poartă în locuri și timpuri diferite: visează oaza³³, focurile de tabără³⁴, templul³⁵, perdeluța³⁶, moarta lui Baal³⁷, moartea lui Mahound (contraparte a lui profetului Mahomed)³⁸, etc. Visul este și nu este vis; este vis cu referire la Farishta, dar este realitate cu referire la oază, focurile de tabără, templul etc. Vedem cum straturile de realitate se întretes, se pun și se opun, unele au continuitate, altele sunt dscontinue, astfel încât lumea ca întreg este un ansamblu al mai multor straturi întretesute. În raport cu abordarea lui Pulman, nu toate personajele ar putea trece dintr-o lume în alta; la Rushdie numai Farishta are această putere ca arhanghelul Gabriel. Faptul că el este simultan în mai multe povești, în sens maximal, în toate poveștile, arată că identitatea sa este una cu totul și cu totul specială. Oamenii obișnuiți (celelalte personaje) din acele lumi nu au această capacitate. Farishta este, în acest sens, un spirit, mai precis un spirit pur – în limbajul lui Edith Stein³⁹, câtă vreme are capacitatea eminentă de a penetra membranele fiecărei lumi simultan.

Câtă vreme are identitate multiplă, ca spirit, putem acum înțelege, *per a contrario*, de ce nu la fel e cazul cu Farishta ca om. În forma sa umană, el are nevoie să asculte de legile lumii naturale, are o anumită materialitate, greutate, concretețe etc, astfel încât nici nu se pune problema de a avea capacitatea de a zbura. Pesemne, aici ar trebui să vedem leitmotivul cărții „ca să renaști, mai întâi trebuie să mori” – în sensul că, în cazul lui Farishta, e nevoie să moară ca om pentru a renaște ca spirit.

2. Identitate multiplă

Dacă la Marias este abordată tulburătoarea întrebare despre cum poți face bine dacă nu știi ce identitate ai, Rushdie reia întrebarea dintr-o perspectivă mai pro-

³¹ *Ibidem*, p. 425.

³² *Ibidem*, pp. 426-427.

³³ *Ibidem*, p. 438.

³⁴ *Ibidem*, p. 446.

³⁵ *Ibidem*, p. 448.

³⁶ *Ibidem*, p. 453.

³⁷ *Ibidem*, p. 449.

³⁸ *Ibidem*, p. 473.

³⁹ Edith Stein, *Ființă finită și ființă eternă* VII, 5, trad de Paul-Gabriel Sandu, Editura Carmelitană, București, 2011, pp. 467-480.

fundă: dacă nu ești sigur de esența ta, cum poți ști să faci bine? „O întrebare esențială în opinia mea. Trăim vremuri problematice pentru un om moral, domnul meu. Când cineva nu e sigur de esența sa, cum poate ști dacă e bun sau rău? Dar vă plictisesc. La propriile-mi întrebări eu îmi răspund prin credința în El – aici Maslama a arătat cu degetul spre tavanul compartimentului – și bineînțeles că dumneavoastră nu sunteți nici pe departe nesigur de identitatea pe care o aveți, deoarece sunteți nimeni altul decât faimosul – legedarul aș putea spune – Gibreel Farishta, vedetă de cinema și – mi-e teamă că din ce în ce mai mult – de casete video piratate. Cei doisprezece copii ai mei, soția mea și cu mine suntem cu toții admiratori convinși ai statorniciei și eroismului dumneavoastră religios.”⁴⁰

Așa cum îi spune Maslama (ce avea de fapt rolul de a-l ajuta pe actor să își accepte identitatea), ca actor ce a interpretat zeci de roluri de zeițăți, Farishta apare ca un „curcubeu ceresc”, o „întrupare a Națiunilor Unite ale zeilor.”⁴¹ Dar așa se văd lucrurile din exterior, dinspre ceilalți. În schimb, dinspre ființa lui Farishta vedem pe lângă lunga frământare la care este supus, Farishta nu înțelege, nu dă tâlcul necesar întâmplărilor prin care trece, mai rău, refuză nu numai natura angelică, ci în general, respinge tot ce ține de divinitate. Este mereu pus la încercare și mereu eșuează lamentabil. Această teribilă luptă cu sine ce se dă între cele două naturi ale sale, natura (esența) umană și natura (esența) spirituală. Numai după ce este victorioasă conștiința esenței sale spirituale, Farishta este capabil să facă acțiuni bune sau să îi ajute pe oameni să devină mai buni.

Din acest punct de vedere, ceea ce vedem la Saramago sare imediat în ochi. La autorul portughez am văzut că răul (diavolul) este catalogat drept spirit ce se neagă. Or, Farishta și-a negat natura spirituală tocmai printr-un fel de chemare diavolească. Drept dovadă că, de multe ori, imaginea colegului său, Saladin Chamcha îi apare în minte. „Ridicat deasupra orizontului și întinzându-și brațele ca să cuprindă cerul, Gibreel strigă: „Să fie!”

Trei lucruri s-au întâmplat imediat.

Primul a fost acela că, în timp ce forțele primordiale incredibil de puternice ale procesului transformațional i s-au repezit afară din trup (căci nu era el *întruparea* lor?), a fost copleșit temporar de o apăsare calduță și amețitoare, un soi de agitație soporifică (nu neapărat neplăcută), care l-a făcut să închidă – doar pentru o clipă – ochii.

Al doilea a fost că, în momentul în care i s-au închis ochii, pe ecranul minții i-au apărut trăsăturile încornorate, de țap, ale domnului Saladin Chamcha, extrem de clare, de bine conturate și însoțite, de parcă ar fi avut subtitraje, de numele adversarului său.

⁴⁰ Rushdie, *Versetele satanice*, ed. cit., p. 232.

⁴¹ *Ibidem*, p. 233.

Iar al treilea lucru a fost acela că Gibreel Farishta a deschis ochii și s-a trezit iarăși căzut pe pragul Alleluiei Cone, cerșindu-i iertare și plângând, *Oh, Dumnezeule, s-a întâmplat, chiar s-a întâmplat iar!*⁴²

Relația dintre ei este atât de strânsă, încât se definesc de multe ori unul în raport cu altul: dacă Farishta alege lumina, Chamcha alege întunericul; Farishta merge în dreapta, Chamcha în stânga; Farishta alege bunătatea, Chamcha este de partea răului etc. Sunt un fel de contrarii unite, umbra celuiilalt, ca și când ar fi aceași ființă. Chamcha vrea să se transforme în stranietatea pe care o admiră, Farishta, plin de dispreț, preferă să transforme; Chamcha este mereu pedepsit pentru rele pe care nu le face, iar Farishta este considerat angelic, adesea pe nedrept.⁴³ Farishta își dorește continuitate în relație cu timpul, Chamcha este o ființă a discontinuității, a rupturilor. Fals și rău este Chamcha, bun din cauza dorinței de a rămâne în esență un om netradus, Farishta.⁴⁴ Dacă a face bine necesită efort, străduință și luptă până la a te degrada, a face rău este extrem de simplu, căci Chamcha nu depune nici cel mai mic efort în acest sens: „răul s-ar putea să nu fie îngropat sub suprafețele noastre chiar atât de adânc cum ne place să credem. Că de fapt cădem înspre el în mod natural, adică nu împotriva naturilor noastre ... Și că Saladin Chamcha a purces să-l distrugă pe Gibreel Farishta pentru că până la urmă s-a dovedit că este extrem de ușor să o faci, adevărata ispită a răului fiind seducătoarea ușurință cu care poți porni pe acel drum (și, trebuie să adăugăm în concluzie, imposibilitatea de a te mai întoarce).”⁴⁵

Dacă încercarea de a face bine ca om are unele consecințe rele, poate că, în formă de înger, crede Farishta, va avea mai mult succes. Problema este că, de dat aceasta, devine înspăimântător⁴⁶, așa cum vedem din plin și la Bulgakov, în *Maestrul și Margareta*. Oamenii sunt îngroziți când un înger cât un bloc îi ceartă, le cere să se căiască și, mai ales, să fie buni.

Cineva ar putea susține că Farishta eșuează în a face bine deoarece, probabil, problema este în altă parte: nu cumva oamenii nu fac bine deoarece pur și simplu sunt răi de la natură? Chiar dacă societatea atenuează această răutate naturală, biologică (necesară pentru supraviețuire), educația, frica de pedeapsă etc. poate că oricât ar încerca un înger să facă oamenii buni (sau mai buni) ar fi o sarcină la fel cu cea a lui Sisif și stânca lui, mereu o duce sus, mereu cade și o ia astfel de la început la infinit.⁴⁷

Înclin să cred că mesajul cărții nu este acesta, și că Rushdie nu este hobbesian cu privire la natura umană: este realist, ca să nu spun optimist, căci la capătul

⁴² *Ibidem*, p. 428.

⁴³ *Ibidem*, p. 511.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 512.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 512-513.

⁴⁶ Rudolf Otto, *Sacrul*, traducere Ioan Milea, București, Humanitas, 2005.

⁴⁷ Rushdie, *Versetetele satanice*, ed. cit., pp. 512-513.

scalei îl văd pe Leibniz: în ciuda relelor pe care le face omul, el este bun deoarece trăiește în cea mai bună dintre lumi posibile. Argumentul pentru a susține poziția realistă a lui Rushdie este dat de confruntarea dintre bine și rău: confruntarea dintre bine și rău va continua câtă vreme va exista lumea. Nici arhanghelul Gabriel, nici altcineva nu va avea putere de a stopa răutățile, minciunile, crimele, suferințele, boala sau moartea oamenilor. Confruntarea lui Farishta cu Chamcha arată exact această idee: Farishta nu cu englezii, și cu obiceiurile lor, trebuie să lupte, ci cu Chamcha, cu cel care personifică ideea de rău.

Confruntarea dintre bine și rău, centrală la Rushdie, din punctul meu de vedere, este homerică, un fel de gigantomahie.⁴⁸ Curăță orașul prin puterea focului, adică arde patimile și dorințele sau, poate, invers, oamenii conduși de patimi sunt mistuiți de acele patimi. Când îl vede pe Saladin, el realizează că răul nu este ceva exterior lui Saladin, ci l-a invadat complet, i-a cucerit sufletul.⁴⁹ Saladin fuge și este surprins în clădirea ce se prăbușește peste el. Confruntat cu trei morți, prin foc, prin cauze naturale și de mâna lui Gibreel, Saladin are putere să-și ceară iertare.⁵⁰ „Și poate că răul să nu fie complet, ca victoria să nu fie niciodată absolută.”⁵¹ A făcut rele, este adevărat, dar simultan a dat dovadă de altruism, crede Gibreel,⁵² găsiind la omologul său atât slăbiciunea din scut, pentru a-l distruge, cât și tăria, pentru a-l salva.

Așa se face că Farishta îl salvează pe Chamcha, o „mică victorie compensatorie a iubirii”.⁵³ Acest final de confruntare nu pare să încheie disputa dintre bine și rău. Poate, toată lumea s-ar fi așteptat ca binele să învingă complet, definitiv, irevocabil. Odată eliminat din lume, ar putea gândi un cârcotaș, poate că oamenii ar fi mai buni.

Două observații aș vrea să fac aici. În primul rând, răul nu este ceva extern omului, nu este ceva ce vine și pleacă – la fel cum e cazul cu onestitatea, generozitatea etc; răul ține de valorile în care credem, de comportamentul nostru, de acțiunea bună sau rea etc. Izolarea răului, ca să fie distrus, este o metaforă făcută mai degrabă pentru a înțelege în mod intuitiv, și în formă artistică, ideea că această confruntare dintre bine și rău, în fiecare dintre noi, va continua indefinit.

În al doilea rând, răul nu este distrus pentru că nu se poate face așa ceva, câtă vreme bine și rău depind de valorile pe care noi le alegem și în care credem, gândim și acționăm. Omul decide singur dacă face bine sau rău, astfel că libertatea pe care o are este aceea care dă drumul în lume la bine sau la rău.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 539-562.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 555.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 559.

⁵¹ *Ibidem*, p. 560.

⁵² *Ibidem*, p. 560.

⁵³ *Ibidem*, p. 561.

3. Film și spirit

Am văzut cum identitatea multiplă a lui Farishta ține de natura sa spirituală, astfel încât omniprezența poate fi înțeleasă în sensul de prezență în fiecare poveste: îl vedem emigrant, la Londra și la Jahilia, însoțind oamenii din Mahound și pe cei din vremea noastră etc.

Poveștile la care facem referire (în carte sunt în număr mare, câteva zeci), pot fi înțelese, așadar din punctul de vedere al rațiunii, nu atât prin apel la semantica lumilor posibile, ci mai degrabă ca lumi ficționale⁵⁴, astfel încât identitatea personală din metafizică să fie un fel de identitate narativă, în sensul lui Ricoeur.⁵⁵

O bună înțelegere a ceea ce poate însemna o lume ar putea fi utilizarea, propusă de Rushdie, a ideii de film. Personajele principale sunt actori, Farishta interpretând zeci de roluri de zeități, Chamcha zeci de voci de personaje, iar adesea trecerea de la film la realitate sau de la realitate la film petrecându-se pe nesimțite.

Pentru o înțelegere „filmică” a lumii, dacă putem folosi această expresie, să ne gândim la peliculă. Un film înseamnă derularea de pe role, cadru cu cadru, într-un anumit ritm, cu ajutorul luminii ce cade pe această peliculă. Dimensiunile timpului, trecut, prezent, viitor, pot fi date de locul de pe peliculă, adică mai înainte înseamnă în trecut, mai târziu înseamnă în viitor, iar cadrul proiectat în acest moment înseamnă prezentul. Călătoria în timp este ca o derulare a peliculei înainte și înapoi; omniprezența ar însemna prezența personajului în fiecare cadru.

Tot la fel, din perspectiva imaginii: vedem pe ecran un film în care binele se confruntă cu răul, în fiecare imagine, în fiecare cadru, chiar dacă, uneori, nu se luptă în mod direct, dar spiritul lor, dacă pot spune așa este acolo, în fiecare cadru. Vedem cum Gibreel zboară și aruncă cu foc din trâmbiță (deși, la filmări, vedem aparate, pârgii, scripeți etc care îl poartă pe actor dintr-o parte în alta sau niște efecte de lumini și sunet).

În acest sens, lumile ar fi lumile filmului, iar membranele lumii ar fi părțile filmului, cadrele filmului. Estomparea realității, trecerea în ficțiune, se face pe nesimțite; să ne gândim la vis: adesea nu știm într-un film dacă ceea ce vedem este visul cuiva sau este realitatea. Trecerea de la una la alta se face adesea imperceptibil; numai dacă vrem să interpretăm, să înțelegem ceea ce vedem pe ecran, vom considera că povestea se desfășoară în mintea lui Gibreel sau este chiar realitatea. Faptul că visul este acela care face legătura dintre lumi este un semn extrem de important: atunci când este în stare de repaus (când doarme), Gibreel este, poate, mai ușor de manipulat, câtă vremea, în mare parte din carte, el refuză latura sa spirituală. Or, atunci când doarme, este de fapt adormită rațiunea sa, astfel încât relația cu cel care controlează totul este mai ușor de realizat. Ca ființă rațională, Gibreel are

⁵⁴ În sensul lui Toma Pavel din excelenta lucrare *Lumi ficționale* (Harvard, 1989), trad Maria Mociornița, București, Minerva, 1992.

⁵⁵ Ricoeur, *Sinele ca un altul*, ed. cit., cap V.

membrane ce îl împiedică să înțeleagă latura sa spirituală, dar atunci când doarme vor intra în acțiune mai preșanant celelalte membrane ale ființei sale.

Din perspectiva straturilor multiple de semnificații, cu alte cuvinte, din perspectiva membranelor înțelegerii, lumea în sensul lui Rushdie este un ansamblu de membrane de vis și membrane de realitate, de membrane de bine și membrane de rău, care se întretes, se întretaie, uneori se „mișcă” în armonie, alteori în disonanță, dar în care, întotdeauna, este loc de iubire.

BIBLIOGRAFIE

- DIONISIE PSEUDO-AREOPAGITUL, *Ierarhia cerească*, trad Cicerone Iordăchescu, Institutul European, Iași, 1994.
- DE LA FUENTE, Oscar Perez, „B blasphemy as a thick concept”, in *The Age of Human Rights Journal*, 14 (June 2020), pp. 37-62, DOI: 10.17561/tahrj.v14.5477;
- HASAN, Mahmudul, „Islam or Muslims didn't attack Salman Rushdie, a criminal did”, *New Straits Times*, 17 august 2022, linc: <https://www.nst.com.my/opinion/columnists/2022/08/823139/islam-or-muslims-didnt-attack-salman-rushdie-criminal-did>
- KARA, Seyddin, „Between Salman Rushdie and Ayatollah Khomeini: Kalim Siddiqui and Political Islam in Britain in the Last Quarter of the 20th Century”, 2017 Hartford Seminary, DOI: 10.1111/muwo.12195.
- NIȚĂ, Adrian, *Epoca spiritului*, Iași, Editura Institutul European, 2020.
- OTTO, Rudolf, *Sacralul*, traducere Ioan Milea, București, Humanitas, 2005
- PAVEL, Toma, *Lumi ficționale* (Harvard, 1989), trad Maria Mociornița, București, Minerva, 1992.
- LE POIDEVIN, Robin, Murray MacBeath (eds.), *The philosophy of Time*, Oxford, Oxford University Press, 1993.
- PULLMAN, Philip, *Materiile întunecate*, vol. 1, *Luminile nordului*, trad Iulia Arsintescu, București, Arthur, 2020; vol 2, *Pumnalul tănuuit*, trad Iulia Arsintescu, București, Arthur, 2016; vol 3, *Oceanul de ambră*, trad Iulia Arsintescu, București, Arthur, 2020.
- RASHID, Misbah, „B blasphemy of Salman Rushdie and shifting legal discourse in India”, in *Contemporary Islam*, <https://doi.org/10.1007/s11562-019-00435-w>
- RICOEUR, Paul, *Eseuri de hermeneutică* (1986), trad de Vasile Tonoiu, București, Humanitas, 1995.
- RICOEUR, Paul, *Sinele ca un altul* (1990), trad de Alina-Daniela Marinescu și Paul Marinescu, București, Spandugino, 2020.
- RUSHDIE, Salman, *Versetele satanice* (1988), trad de Dana Crăciun, Polirom, Iași, 2017,
- SCRIMA, André, *Timpul Rugului Aprins*, București, Humanitas, 1996.
- STEIN, Edith, *Ființă finită și ființă eternă* VII, 5, trad de Paul-Gabriel Sandu, Editura Carmelitana, București, 2011.
- STEINHARDT, Nicolae, *Despre bunătatea sufletească*, în *Primejdia mărturisirii*, București, Humanitas, 2006.